

نقش زنان در توسعه اقتصادی از منظر آیات و روایات^۱

مهیا فاطمه^۲

سهیلا حسن زاده^۳

چکیده

زن به عنوان یکی از ارکان جامعه، بر توسعه اقتصادی جامعه اسلامی تأثیرگذار است. این تأثیر می‌تواند به دو صورت جلوه کند: اول تأثیر مستقیم بر اقتصاد که در قالب کار و فعالیت اقتصادی بیرون از منزل، کار خانگی و مدیریت منابع منزل باشد و دوم تأثیر غیرمستقیم با رعایت اصول اخلاقی که باعث توسعه اقتصادی در خانواده می‌باشد.

هدف از نوشتن مقاله حاضر این است که زنان به عنوان نیمی از نیروی کار جامعه باید به رسمیت شناخته شود و هویت خویش را در این عرصه بدست آورند. البته مراد از کار فقط اشتغال خارج از خانه

۱. تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۳/۲۰ تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۴/۲۵

۲. دانش پژوه کارشناسی علوم و قرآن حدیث جامعه المصطفی العالمیه.

۳. دانش پژوه دکتری علوم تربیتی جامعه المصطفی العالمیه.

نیست؛ اگرچه که اسلام آن را برای زنان جایز می‌داند و زنان می‌توانند با حفظ قوانین اسلامی در جامعه برای کار حضور یابند. تحقیقات نشان دهنده‌ی اهمیت بسیار زیاد خانه‌داری در توسعه اقتصاد جامعه است. علاوه بر این زن، با مدیریت اقتصاد خانواده و آموزش اقتصاد ارزشی اسلام، جامعه اقتصادی کارآمدی را رقم بزند. بالابردن سطح دانش جامعه مستلزم ارتقا علم و آگاهی زنان به عنوان یکی از ارکان برجسته تربیتی است.

آیات قرآن کریم و روایات ائمه اطهار(ع) حقوق اقتصادی زن چون استقلال در مالکیت و تصرف دارایی خویش، حق ارث، صدقه، انفاق و بخشش و... را محترم می‌شمارد.

خداوند متعال زن را به هیچ یک از کارهای خانه‌داری یا اشتغال برای کسب درآمد ملزم نکرده است. براساس آیات و روایات علاوه بر راهکارهای مادی، ارتقاء معنویت و تقوا می‌تواند خانواده و جامعه توسعه‌یافته را برای ما ترسیم نماید. زنان در پی‌ریزی این جامعه نقش مهمی دارند.

واژگان کلیدی: زنان، توسعه اقتصادی، دانش، کار، مصرف، آیات و روایات

مقدمه

برای پیشبرد اهداف اقتصادی اسلام و دستیابی به جامعه‌ای توسعه‌یافته، خداوند متعال وظایف خاصی را بر دوش یکایک افراد جامعه قرار داده است. زنان به عنوان نیمی از پیکره جامعه در این روند

بسیار تاثیرگذار هستند، هدف از این مقاله، مشخص کردن نقاطی است که اگر قشر زنان جامعه در آن حضور یابند، می‌توانند بهترین تاثیر را در روند توسعه داشته باشند. از سوی دیگر پاسخی به دیدگاه سنتی و عرفی جوامع مبنی بر ناکارآمدی زنان و این‌که فاقد بهره‌وری اقتصادی می‌داند، با بررسی برخی از آیات و روایات می‌توان گفت پایه‌های توسعه اقتصادی زنان در عرصه‌های مختلف حتی در قالب خانه‌داری نیز به طور فعال در توسعه اقتصادی نقش دارند.

پرسش‌های اساسی پژوهش حاضر از قرار زیر است:

۱- نقش زنان در توسعه اقتصادی بر اساس آیات و روایات چیست؟

۲- دیدگاه آیات قرآن کریم و روایات معصومین درباره‌ی اشتغال زنان در مشاغل درآمدزا چیست؟

۳- علم و دانش زنان چگونه می‌توانند در اقتصاد خانواده تاثیرگذار باشند؟

پیشینه تحقیق

آثار منتشره با موضوع توسعه اقتصادی در مباحث اقتصادی بیشتر مربوط به ترجمه کتاب‌ها پژوهشگران غیرمسلمان است. در رابطه با نقش زنان چند تحقیق میدانی توسط پژوهشگران غربی انجام شده است، که تاثیر روند توسعه در کشورهای در حال توسعه را بر روی زنان در کشورهای مختلف بررسی شده بود. جنسیت و توسعه اثر جت هنسل مامسن از این دسته کتاب‌ها می‌باشند نقش آموزش زنان در

توسعه اقتصادی کتاب دیگری است به نگارش درآمده و با رویکردی آماری به این مبحث می پردازد.

در مورد اشتغال زنان در اسلام کتابهای به چاپ رسیده و مقالاتی موجود است: از جمله دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری نیز مجموعه مقالاتی با عنوان زنان، مشارکت و برنامه ریزی برای توسعه پایدار منتشر کرده است، که می توان گفت بخش عظیمی از آن با کتب غربی ها مطابقت دارد. حضور زن در عرصه های اجتماعی - اقتصادی از نگاه آیات و روایات کتابی است که موسسه پژوهشی امام خمینی (ره) آن را چاپ کرده است و به مباحث حضور ایران در عرصه های اجتماعی و اقتصادی با صبغه قرآنی و حدیثی می پردازد. دکتر حسین بستان کتاب هایی چون اسلام و تفاوت های جنسیتی را تالیف نموده است که می توان گفت این تحقیق ها در نوع خود بسیار درخور توجه هستند. توسعه ی اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث کتاب دیگری است از استاد محمدی ری شهری که به جمع آوری احادیث مرتبط پرداخته است.

اما با این تفصیل کتابی که به صورت مستقل که حاوی بخشی نام نقش زنان در توسعه ی اقتصادی باشد، دیده نشده است.

مفهوم شناسی

الف. توسعه

از دهه چهل میلادی به بعد، واژه ی توسعه به صورت اصطلاحی اقتصادی رواج یافته است در آغاز، توسعه را مترادف رشد تولید ناخالص داخلی می دانستند. (زانس، ۱۳۷۷، ۲۹)

اما با گذشت یک دهه تجربه‌ی کشورهای که برای تحقق توسعه، راه افزایش تولید ناخالص داخلی را پیموده بودند، نشان داد که توسعه تنها پدیده‌ای اقتصادی نیست، بلکه حالتی است که ابعاد دیگر را نیز در بردارد. (خلیلیان اشکذری، ۱۳۸۱، ۲۳)

با رویکردی جدید توسعه را می‌توان اینگونه تعریف نمود: «توسعه فرایندی است که زمینه‌ی شکوفایی استعدادهای گوناگون انسان را فراهم می‌سازد تا با استفاده بهینه از منابع مختلف، بستر مناسبی برای رشد تولیدات ملی، هماهنگ با تامین خواسته‌های اصیل انسانی دیگر فراهم آید در نتیجه، افراد جامعه در این فرایند، مسیر تکاملی شایسته خود را بیمایند.» (همان)

ویژگی‌های توسعه مورد نظر

۱. توسعه فراهم کننده زمینه شکوفایی استعدادها برای همه افراد جامعه است.

۲. در این فرایند تامین خواسته‌های مادی و معنوی (جسمی و روانی) انسان در کنار یکدیگر مطرح می‌باشد.

۳. توسعه فرایندی جهت‌دار است و هدف نهایی از آن رسیدن به کمال نهایی شایسته مقام اوست، بر اساس آیات و روایات، کمال نهایی انسان قرب الی الله می‌باشد که با شکوفا شدن و به فعلیت رسیدن همه استعدادهای درونی انسان محقق می‌شود. (همان)

ب. توسعه اقتصادی

توسعه اقتصادی به وضعیتی گفته می‌شود که در آن انسان به گونه‌ای تربیت شود که با تسلط بر تکنولوژی مدرن و استفاده بهینه از منابع، توان برنامه‌ریزی فراگیر برای تامین رفاه جامعه را داشته و زمینه مناسب برای نیل به کمالات انسانی برای همگان فراهم باشد. (همان، ۲۵)

در نگاه اسلام، جهان بینی مادی نمی‌تواند به نیازهای واقعی انسان پاسخ دهد، این نوع نگرش نمی‌تواند جامعه اسلامی را به سرانجام مطلوبش برساند. بشریت برای دستیابی به توسعه‌ی همه جانبه راهی ندارد جز آن که شیوه خدایی دین را پی گیرد که بر پایه شناخت واقعی آتان و ترک نیازهای قطری او استوار است. (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۸۵، ج ۱، ۲۳)

توسعه اقتصادی با این تعریف از کمال انسانی که قرب الی الله است، هدف نهایی نمی‌باشد بلکه هدفی متوسط و ابزاری است که در خدمت رسیدن به هدف نهایی استفاده شود.

۱- هویت اقتصادی زن در قرآن

در شرایطی که دختران در دوره جاهلیت به دلیل انگاره ناکارآمدی اقتصادی زنده به گور می‌شدند و زنان همراه ماترک همسر خویش به عنوان جزئی از اموال او به ارث می‌رسید قرآن و روایات رسیده از معصومین حقوق اقتصادی بسیار مشرقی را برای ایشان تجویز کرد که بعد از قرن‌ها تازه امروز بعضی از آن‌ها به ذهن بشر خطور کرده است.

۱-۱- حق مالکیت برای زنان

مقدمه استقلال مالی برای هر فردی این است که مالکیت او به اذن و اجازه کسی منوط نباشد، قرآن کریم در آیه «... لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ؛ مردان نصیبی از آنچه به دست می‌آورند دارند و زنان نیز نصیبی از آنچه به دست می‌آورند، دارند» (نساء/۳۲) به این موضوع تصریح دارند.

بر اساس این آیه شریفه، هریک از زنان و مردان از کار و کوشش خویش بهره‌مند می‌شوند. بدین معنا که هر چند تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد وجود دارد؛ ولی این هرگز مانع تلاش هر یک از این دو گروه نمی‌شود. بخشی از کار و کوشش انسانی همان تلاش‌های مادی است، که مردان مالک تلاش خویش و زنان مالک تلاش خویش هستند مالکیت زنان بر اموال، سرمایه و فعالیت‌های ایشان مقبول قرآن است. (داودی، ۱۳۸۲، ۳۳۶-۳۳۸)

نسبت به مالکیت زن هیچ قید و شرطی وجود ندارد؛ یعنی مالک شدن آنان از راه‌های مشروع منوط به اجازه نیست. زنان مالک ارث، نفقه، مهر، هبه و نتیجه کار و فعالیت خویش هستند و در این جهت خواست و اراده دیگران دخالت ندارد. بلی ممکن است در مقدمات مالکیت محدودیتی باشد؛ اما در صورت وقوع مقدمات، نتیجه که مالکیت است بدون هیچ قید و شرطی حاصل می‌شود.

این مطلب از سوی فقهاء نیز مخالفی ندارد و از سوی کسی مورد شک و تردید قرار نگرفته است. (مهریزی، ۱۳۸۴، ۹۷)

۲-۱- استقلال در تصرف اموال

فقهها درباره استقلال زن در تصرف اموال و دارایی‌های خویش، اتفاق اجمالی دارند. و آن را منوط به اذن شوهر با پدر نمی‌دانند. در این میان روایتی است که دلالت بر لزوم اذن گرفتن زن از شوهر در تصرفات مالی است.

عن ابی عبدالله علیه السلام قال: لیس للمراه مع زوجها امر فی عتق ولا صدقه ولا تدبیر ولا هبه ولا نذر فی مالها إلیّا باذن زوجها إلیّا فی حجٍّ أو زکاءٍ أو برّوالدیهما أو صله رحمها؛ امام صادق علیه السلام فرمود: «زن با وجود همسر، اختیاری در آزادی برده، صدقه، تدبیر (نوعی عتق) و هبه ندارد و همچنین نمی‌تواند نذری در اموالش صورت دهد مگر با اجازه شوهر. البته برای حج، زکات، نیکی به پدر و مادر و صله رحم اجازه لازم نیست.» (حرعاملی، ۱۳۹۹، ج ۱۳، ۲۳۳)

در بررسی این‌طور احادیث شیخ حسین بحرانی در کتاب تتمه‌الحدایق الناظره چنین آورده است:

این حدیث مشتمل است بر مطلبی؛ که قائل ندارد مثل اینکه زن برای عتق، بخشش و ... باید از شوهر اذن بگیرد با اینکه چنین امری بالاتفاق لازم نیست ... برخی از اصحاب این حدیث را بر استحباب حمل کرده و برخی دیگر احتمال تقیه در آن داده‌اند. (بحرانی، ۱۳۴۲، ج ۲، ۲۳۸)

خلاصه هیچ الزام قانونی نیست، که زن را از تصرف در اموال خود باز دارد و شاید استحباب اذن گرفتن، تشویق به نوعی همدلی و

هماهنگی در زندگی است که سنگ اول هر خانواده سالم و موفق است. (مهریزی، ۱۳۸۴، ۱۰۲-۱۰۰)

۳-۱- حق ارث برای زنان

هر چند میان مقدار از زنان و مرد در پاره‌ای از موارد تساوی نیست؛ ولی اصل ارث بردن زنان از همسر و خویشان برای او ثابت است. در قرآن کریم همه آیاتی که مسئله ارث را مطرح می‌کند در واقع اصل ارث برای زنان را می‌پذیرد.

«لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (نساء/۷)؛ برای مردان، از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان از خود بر جای می‌گذارند، سهمی است و برای زنان نیز، از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان می‌گذارند، سهمی؛ خواه آن مال، کم باشد یا زیاد؛ این سهمی است تعیین شده و پرداختنی می‌باشد..»

استاد مطهری در این باره می‌نویسند: «دنیای قدیم یا به زن ارث نمی‌داند و اگر ارث می‌داد با او مانند صغیر رفتار می‌کرد. یعنی به او استقلال و شخصیت حقوقی نمی‌داد، أحياناً در بعضی قوانین جهان قدیم، اگر به دختر ارث می‌دادند به فرزندان او ارث نمی‌دادند؛ برخلاف پسر که هم خودش ارث می‌برد و هم فرزندان او می‌توانستند وارث مال پدر بزرگ شوند. در بعضی دیگر از قوانین جهان که به زن مانند مرد ارث می‌دادند به صورت قطعی نبود بلکه به این صورت که به

مورث حق می‌دانند که در باره دختر خود نیز اگر بخواهد وصیت کند.»
(مطهری، ۱۳۸۸، ۲۱۹)

۴-۱- حق وصیت برای زنان

اسلام با دادن استقلال اقتصادی به زنان و به رسمیت شناختن مالکیت آنان، اجازه وصیت کردن در اموال را به آنان داد، حق دارد هم‌چون مرد در اموال خویش (به مقدار ثلث) وصیت کنند. آیاتی که به این مطلب دلالت دارند دو دسته اند.

۱- آیاتی که وصیت را به همه مردم اجازه داده است، که شامل مردان و زنان می‌شود. «كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» (نساء، ۱۸۰) بر شما نوشته شده: «هنگامی که یکی از شما را مرگ فرا رسد، اگر چیز خوبی [= مالی] از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان، بطور شایسته وصیت کند! این حقی است بر پرهیزکاران!»

در استحباب وصیت کردن برای والدین و خویشان، زن و مرد هر دو مساویند و چنین حقی را زن همچون مرد دارد.

۲. در برخی از آیات بالخصوص، سخن از وصیت زن آمده و این حق را برای او محفوظ داشته است. همانگونه که برای مردان چنین حقی را دارد. «وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٌ...» (نساء، ۱۲) و برای شما، نصف میراث زنانان است، اگر آنها فرزندی نداشته باشند و اگر فرزندی داشته باشند، یک چهارم از آن

شماست؛ پس از انجام وصیتی که کرده‌اند و ادای دین (آنها) است. این آیه بر حق وصیت زنان که از استقلال مالی برخوردارند، تاکید دارد.

۵-۱- حق انفاق و صدقه

زنان صدقه دهنده که در قرآن کریم ستایش شده‌اند یکی از دلایل قابل ذکر در اثبات استقلال اقتصادی زنان در هر دو حوزه مالکیت و تصرف در دارایی می‌باشد. خداوند متعال به زنان و مردان سفارش می‌کند که صدقه بدهد. «الْمُتَّصِدِّقِينَ وَالْمُتَّصِدِّقَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً» (احزاب، ۳۵)؛ مردان انفاق کننده و زنان انفاق کننده، خداوند برای همه آنان مغفرت و پاداش عظیمی فراهم ساخته است. و آیه ۱۸ سوره حدید نیز همین مطلب را تایید می‌کند.

۲- زنان، دانش و توسعه اقتصادی

دانش و تکنولوژی یکی از پایه‌های اصلی و مهم توسعه اقتصادی محسوب می‌شود. بشر همواره در تلاش بوده است که از اسرار و رموز طبیعت و چگونگی استفاده و بهره‌وری از آنها مطلع شود، او با افزایش آگاهی از طبیعت شروع به دخل و تصرف در طبیعت نمود. تا از این طریق بتواند سرمایه و منابع لازم برای پاسخ‌گویی به نیازهایش را فراهم کند. شاخصه علم و دانشی در توسعه اقتصادی تحت عناوینی چون «بهره‌وری از نیروی انسانی» و یا در محدوده «آموزش و رشد اقتصادی» بررسی می‌شود. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ۱۳)

آموزشی و تعلیم و تربیت نیروی انسانی دسترسی به نیروی متخصص مورد نیاز جامعه را میسر می‌کند. خداوند متعال در قرآن کریم

مسلمانان را تشویق می‌کند که از همه جهت تلاش کنند تا جلوی تسلط کافران بر مسلمانان را بگیرند و موجبات عزت و سربلندی مسلمانان را فراهم نمایند. طبق قاعده نقی سبیل، خداوند برای کافران راهی بر مسلمانان قرار نداده است.

«...وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء/۱۴)؛ و خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است.

کافران نه تنها از نظر منطق بلکه از نظر نظامی و سیاسی و فرهنگی و اقتصادی و خلاصه از هیچ نظر بر افراد با ایمان چیره نخواهند شد. و اگر پیروزی آنها بر مسلمانان در میدان‌های مختلف با چشم خود می‌بینیم به خاطر آن است که بسیاری از مسلمانان، مومنان واقعی نیستند، نه خبری از اتحاد و اخوت اسلامی در میان آنان است و نه علم و آگاهی لازم که اسلام آن را از لحظه تولد تا مرگ بر همه لازم شمرده است دارند. (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۷، ج ۲، ۴۶۷)

این آیه شریفه مسلمانان را به سمت و سویی هدایت می‌کند که نیازمند و تحت سلطه کافران نباشد و بتوانند با اقتدار و آزادی کامل در راه تقرب و رضای خداوند گام بردارند.

۱-۲- تعلیم و تعلم زنان

اسلام برای علم‌آموزی و پیشرفت زنان در عرصه دانشی بسیار تاکید کرده است.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر/۹) بگو: آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند»

در این آیه خداوند زن و مرد را در تعلیم مساوی قرار داده و هیچ یک را بر دیگری برتری قرار نداده است.

علاوه بر آیات، روایاتی است که تعلیم و تعلم را بر مرد و زن واجب کرده است و اختصاص به صنف خاصی نداده است، ثانیاً؛ هیچ زن و مردی را از این قاعده مستثنی نکرده است: «عن أبي عبد الله عليه السلام قال: قال رسول الله ﷺ طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ إِلَّا أَنْ اللَّهَ يَحِبُّ بَغَاهُ الْعِلْمُ؛ یعنی: علم و دانش برای تمام مسلمانها یک فریضه‌ی دینی و تکلیف الهی است، زیرا خداوند اهل دانش را دوست می‌دارد.» (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۱، ۸۲)

اینکه گفته‌اند: که چون کلمه «مسلم» صیغه مذکر است و شامل مسلمه نمی‌شود اشتباه است زیرا دعوت اسلام و تکالیف شرعی ویژه شکوفا شدن فطرت انسانی است و انسانیت زن و مرد ندارد زیرا یک معنی و یک حقیقت بیش نیست که قالب زن و مردی عارض بر آن گردیده است. (همایونی، ۱۳۶۹، ۱۷)

و استاد مطهری در این زمینه می‌فرماید: «نخست آن که در بعضی نقل‌هایی که در کتب شیعه است، کلمه‌ی مسلم هم در این حدیث قید شده است و دوم آن که از این تعبیرات اختصاص فهمیده نمی‌شود. مسلم یعنی مسلمان اعم از اینکه زن یا مرد باشد در همه مواردی که شبیه این تعبیر هست همین طور عمومیت دارد. در این گونه موارد

جنسیت دخالت ندارد، اسلامیت دخالت دارد. حتی اگر به جای کلمه «مسلم» کلمه «رجل» هم ذکر شده بود، باز به اصطلاح فقها الغاء خصوصیت می‌شد.» (مطهری، ۱۳۵۶، ۱۷۳)

۲-۲- نقش آموزش زنان در توسعه اقتصادی

نقش زنان در هر عرصه تولید علم و فرهنگ سازی برای استفاده درست از علم انگارپذیر نیست.

لارنس ایچ، سامرز، معاون بانک جهانی، رئیس بخش اقتصاد توسعه و اقتصاددان ارشد بانک جهانی در سخنرانی خود در ژانویه ۱۹۹۳ در رابطه با آموزشی زنان و دختران و توسعه اقتصادی چین گفته پژوهش‌های تازه و محاسبات دقیق نشان می‌دهد که آموزش زنان هم برای خود آنان و هم برای خانواده و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، بسیار سودمند است. در طول اشتغال به عنوان اقتصاددان ارشد بانک جهانی معتقد شده‌ام که در صورت شناخت تمامی منافع، سرمایه‌گذاری در آموزش دختران شاید پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری در جهان در حال توسعه می‌باشد. (الیزابت ام کینگ، ۱۳۷۶، ۱۴)

۳- زنان، کار و توسعه اقتصادی

کار در میان عوامل تولید دارای جایگاه ممتازی است؛ زیرا با انجام کار و استفاده از نیروی انسانی سایر عوامل و منابع به بهره‌وری می‌رسند؛ حتی تکنولوژی پیشرفته که امروز تا حدودی کار آنان را آسان کرده است محصول کار و تلاش و جدال با طبیعت اوست.

۱-۳- جایگاه کار در آیات و روایات

قرآن به کار و تلاش اهمیت زیادی داشته و بیکاری، تنبلی و کالت را به شدت نکوهش کرده است و آن را یک فریضه الهی برای مسلمانان می‌داند. از جلوه‌های رحمت الهی در قرآن شب و روز برشمرده شده است شب برای آرامش بخشیدن به جسم و روح و جان آدمی و روز زمان مناسبی برای جستجوی روزی و کار و تلاش می‌باشد.

«وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (قصص، ۷۳) و از رحمت اوست که برای شما شب و روز قرار داد تا هم در آن آرامش داشته باشید و هم برای بهره‌گیری از فضل خدا تلاش کنید و شاید شکر نعمت او را بجا آورید.

در روایات نیز برای کار و کوشش ارزش زیادی در نظر گرفته شده است. رنج بردن در طلب روزی، تحمل غربت در جست و جوی روزی، کار جسمانی، بوسیدن دست کارگر، نکوهش سربرار دیگران بودن، نکوهش دعاکننده بی‌تلاش، پذیرفته نشدن دعای فرد بی‌تلاش، خودداری ائمه از دعا برای فرد بی‌تلاش از جمله موضوعاتی هستند که در احادیث برای تشویق به کار و تلاش ذکر شده است.

در سیره معصومین علیهم‌السلام نیز تلاش ایشان برای کسب روزی حلال و ارتزاق از دسترنج خویش به فراوانی نقل شده است. (ر.ک محمدی ری شهری، ۱۳۸۵، ۱۸۳-۲۶۷)

از امام رضا علیه‌السلام نقل شده است که ایشان فرمودند: «الذی یطلب من فضل الله عزوجل ما یکف به عیاله اعظم اجرا من المجاهد فی سبیل

الله؛» (کلینی، ۱۳۷۹، ۸۸) کسی که برای تامین نیازهای خانواده‌اش کار و تلاش می‌کند اجر و پاداش او از مجاهد در راه خدا بالاتر است.

۲-۳- زنان و کار خانگی

کار خانگی، انجام امور منزل شامل نگهداری و تربیت فرزندان و سالمندان، شست‌وشو، پخت‌وپز، نظافت منزل و سایر وظایف متعارفی که در جامعه به عنوان کار خانگی برای زنان شناخته شده است. اگر چه که بنابر اجماع فقها امور منزل بر زن واجب نیست؛ اما در احادیث زیادی بر آن تاکید زیادی شده است. پیامبر اکرم ﷺ فعالیت زن در خانه در قالب خانه‌داری را نظیر مجاهدت در راه خداوند متعال می‌دانند.

قال رسول الله ﷺ «مهنته احدان فی بیتها جهاء المجتهدين انشاء الله؛» (پاینده، ۱۳۷۱، ح ۲۸۹۲) پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: ای زنان هر یک از شما با اشتغال در خانه خویش اگر خدا بخواهد ثواب مجاهدان را خواهد داد.

ایشان در جواب زهرای اطهر که از شدت فشار امور خانه از پدرشان تقاضای خدمتکاری داشتند، فرمودند: می‌ترسم اگر کنیز داشته باشی اجر و ثواب خدمت در خانه از تو فوت شود. (طوسی، ۱۴۱۴ق، ۶۱۸)

۳-۳- خانه داری و توسعه اقتصادی

خانه‌داری زنان و کار خانگی ایشان در منزل که بدون دستمزد انجام می‌شود اهمیت زیادی برای خانواده دارند. آنچه که در این بحث قصد داریم به آن بپردازیم، نگاه به خانه داری به عنوان کار تولیدی و شغل در مفهوم این واژه است. کار در اسلام چیست؟ آیا خانه داری نیز از زمره مشاغل محسوب می‌شود؟

کار در لغت به معنای تلاش و کوشش و فعالیت و در اصطلاح اقتصادی یکی از عوامل تولید است. دانشمندان علم اقتصاد در تعریف کار گفته اند: «نیروی کار یکی از عوامل عمده تولید و متشکل است از اعمال قوه ی فکری با دستی که در برابر آن فرد حقوق، معاش یا حق الزحمه کار و کسب گرفته شود. (فرهنگ، ۱۳۷۱، ۱۴)

براساس این تعریف، فعالیتی که در برابر آن مزد پرداخت نشود، کار نخواهد بود و به همین دلیل کاری که زنان در خانه انجام می دهند، فعالیت اقتصادی محسوب نمی شود و زنان خانه دار را در جمعیت غیر فعال و بیکار قرار می دهند، ولی آنچه که در اینجا از قوانین اسلام در خور توجه است، این است که زن می تواند در مقابل انجام کارهای خانه از شوهر خود مزد دریافت کند و انجام امور منزل برای او الزامی نیست. بنابراین با توجه به قوانین اسلام کار خانگی زنان جزو دسته مشاغل محسوب می شود.

زن با انجام امور طاقت فرسای خانه نیروی انسانی سالم، خلاق و فعال را به جامعه تحویل می دهد. در واقع، کار خانگی بدون دستمزد عنصر الزام آور کار دارای دستمزد است. (گرینت، ۱۳۸۲، ۵۰)

بررسی های انجام شده در کشورهای غربی، حاکی از اهمیت اقتصادی کار خانگی بدون دستمزد و نقش برجسته آن در افزایش تولیدی کشورها پرده برداشته اند. منتقدان اظهار می دارند: «اگر دولت مجبور به پرداخت پول به زنان خانه دار در ازای کاری که انجام می دهند بود، منافع بسیاری از صاحبان منافع جابه جا می شد. قرآن به طور مستقیم بر نظام اقتصادی تاثیر می گذارد. او فرزند را در مدرسه و شوهر را در شغل خود نگه می دارد.» (وود، ۱۳۶۶، ۱۹۵)

علامه فضل الله در رابطه با کار خانگی زنان می فرماید: «اسلام این حق زنان را در اقتصاد جامعه اسلامی در نظر گرفته است و کوشش زن در خانه را به عنوان خانه‌دار، کوشش شایسته فردی می‌داند و اگر زن بخواهد می‌تواند از شوهر خود بر آن پاداش بگیرد. زیرا دین اسلام از جنبه عقد ازدواج زن را وادار به انجام کارهای منزل نمی‌کند؛ عقد ازدواج تنها او را در زمینه روابط جنسی ویژه میان او و مرد ملزم می‌سازد و بیرون از این رابطه، او انسانی است که همه کار و تلاش خود را در اختیار دارد.»

در ادامه ایشان با اشاره به آیه «ان ارضعن فاتوهن أجورهن» اگر برای شما بچه شیر می دهند مزدشان را به ایشان بدهید. می‌افزایند زن اگر بخواهد می‌تواند برای شیر دادن به فرزندش مزد بگیرد، به گونه‌ای که اگر از شوهر مطالبه کنند، شوهر باید از جهت وجوب هزینه‌های فرزندش مزد شیردادن را به مادر بدهد؛ البته اگر مزدی بالاتر از مزد معمول بخواهد، شوهر حق دارد که زن دیگری را برای شیر دادن بچه استخدام کند. (فضل الله، ۱۳۸۹، ۸۷)

۴-۳- اشتغال زنان به کاری غیر از خانه داری

قرآن کریم و در سیره معصومین، اشتغال زنان را به کاری غیر از خانه‌داری را با رعایت شرایطی از جمله حفظ بنیان خانواده و پرهیز از اختلاط نامناسب با مردان مجاز می‌شمارد. قرآن کریم برای جواز فعالیت اقتصادی زنان علاوه بر آیاتی که به صورت عام مردان و زنان را تشویق به تلاش و کوشش و کار می‌کند. (ملک/۱۵) به طور خاص در داستان دختران شعیب به این مسئله اشاره می‌کند.

دختران شعیب که به علت کهولت سن و ناتوانی پدر، جایگزین او در کار نگهداری گوسفندان شده بودند و در اجتماع آن روز به سخت‌ترین کار اقتصادی می‌پرداختند. «قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدِّرَ الرَّعَاءُ»؛ (قصص/۲۳) دختران شعیب گفتند ما آن‌ها را آب نمی‌دهیم تا چوپان‌ها همگی خارج شوند. تعبیر «لانسقی» حاکی از عادت است که دختران شعیب در کار خود داشته‌اند و ایشان همیشه و به صورت عادت هنگام مواجه با مردان به دلیل عفاف و تحجب تا پس از جدا شدن مردان از سیراب کردن گوسفندان خود اجتناب می‌کردند. (شیخ صدوق، ۱۳۶۳، ۴۹۹)

مطلب دیگری که بر جواز اشتغال زن می‌توان بیان کرد این که زنان فراوانی در صدر اسلام، در زمان پیامبر اکرم ﷺ و امامان معصوم به فعالیت‌های اقتصادی اشتغال داشته و آن بزرگواران نه تنها آنان را از کار و تلاش نهی نکردند، بلکه گاه لحن سخن یا نوع برخورد آنها با زنان به گونه‌ای بوده است که باعث تشویق به ادامه کار آنها می‌شدند. از جمله آنها اُم‌حسن می‌گوید: حضرت علی علیه السلام در راه به من برخورد کرد و فرمود: اُم‌حسن! به چه کاری مشغولی؟ گفتم: بافندگی می‌کنم. فرمود: بدان، کار حلال‌ترین کسب است. (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۵، ۱۵)

خلاصه کلام اینکه در احکام اسلامی از هیچ‌یک از مشاغل مباح، برای زنان، ممانعت نشده است و زن می‌تواند در تمامی عرصه‌های صنعتی، اجتماعی و اقتصادی، علمی، فرهنگی و هنری و سیاسی فعالیت نماید در صورتی که به حریم خانواده لطمه‌ای نزند. (ر.ک. احمد طاهری‌نیا، ۱۳۸۹، ۲۷۲-۲۵۷، یحیی نوری، ۱۳۴۷، ۱۱۲-۱۰۸)

۴- نقش زن در توسعه اقتصادی خانواده

خانواده به عنوان کوچک‌ترین و مهم‌ترین واحد اجتماع، نقش مهمی در پی‌ریزی و استحکام ارزش‌های اقتصاد اسلامی دارد. درخت تربیت ریشه در خانواده و شاخ و برگ در اجتماع دارد، پس برای ایجاد تغییرات ارزشی اساسی از هر دو بعد نظری و عملی باید به خانواده رو بیاوریم و آموزش‌ها را از آنجا شروع کنند.

۱-۴- تعلیم و نهادینه کردن اصول و ارزش‌های اقتصادی اسلام در خانواده

زن در خانواده به عنوان مادر و هم یکی از دو رکن اساسی است که قوام و توأم پایه‌های خانواده به آن بستگی دارد. در آیات و روایات از مقام زن و مادر بسیار تجلیل شده است و بهشت را زیر پای مادران معرفی می‌کند. (طبرسی، ۱۴۰۷، ۱۸۰) خداوند متعال در حدیث قدسی، در توصیف مقام مادر، سرچشمه محبت که سبب می‌شود، مادر از دل و جان و بدون کراهت، تمام سختی‌ها، بیماری‌ها و شیظنت‌ها و آزار و اذیت‌های طفل را در راه بزرگ شدن شیرین بیند. «پس ضعف تو را برای بر پا ماندنت و ناتوانی‌ات را برای بدست آوردن آنچه از دست می‌دهی می‌دانستم. بنابراین برای تو از سینه مادرت دو چشمه جاری کردم که غذا و نوشیدنی در آن بود و در آن وسیله تغذیه و عامل رشد تو قرار داشت. قلب او را به تو متمایل کرده و محبتش را به سمت تو گرداندم تا این که به سبب اذیت‌های تو خسته و ملول نگردد و تو را به سبب آزارهایت رها نکند و به علت زیادی بیماریت از تو متنفر نشود و به دلیل آزارها و اعمال نادرست تو را ناپاک نداند، گرسنگی بکشد تا

سیرت کند، تشنگی بکشد تا سیرابت کند، بیدار بنشیند تا خوابت کند، بخشی را تحمل کند تا تو راحت باشی و رنج کشد تا به تو کمک کند.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۵۹، ۴۵۳-۴۵۶)

مادر با اتصال به این عشق لایزال الهی می‌تواند معلم خوبی برای آموزشی اقتصاد ارزشی اسلام باشد. او می‌تواند در لحظه لحظه گام برداشتن کودک به او یاد بدهد که چگونه با دنیا و متعلقات آن برخورد کند تا در مسیر سعادت دنیا و آخرت قدم بردارد.

بنابراین اقتصاد اسلامی را نمی‌توان از فرهنگ اسلامی، اخلاق اسلامی، اعتقادات اسلامی و... جدا دانست. نهادینه کردن این ارزش‌های اسلامی و دوری از صفاتی چون بخل، حرص و دنیاپرستی از تعالیم ضروری است که باید از خانواده آغاز شود و ریشه‌های آن در خانواده بنا شود تا تبدیل به درختان محکم عقیده و ایمان شود. رشد و توسعه‌ای که در قرآن به آن پرداخته شده، رشد و توسعه‌ای است که در پرتو احیای ارزش‌های الهی به وقوع پیوندد. توسعه‌ای که همراه با حق و حقیقت نباشد، اصلاً مد نظر قرآن نیست.

تقوا یک مقوله از تعالیم اقتصادی است که موجب برکت و توسعه رزق است در آیات قرآن به آن اشاره شده است:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (اعراف، ۶۹) و اگر اهل شهرها و آبادیها، ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات

آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم؛ ولی (آنها حق را) تکذیب کردند؛ ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم.

در این آیه شریفه، خداوند متعال شرط توسعه اقتصادی و زندگی در رفاه و نعمت را تقوا پیشه نمودن تمامی امت دانسته است. علامه طباطبایی در این زمینه می‌فرماید: که گشوده شدن درهای برکات، به سبب ایمان و تقوای جمیع مردم شهرها و سرزمین‌هاست؛ نه ایمان و تقوای بعضی از ایشان. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۸، ۲۰۱)

لزوم پی‌ریزی تقوا در جامعه ما را بر آن می‌دارد که در تمام سطوح جامعه تلاش نماییم. خانواده به عنوان اولین و اساسی‌ترین بزرگ جامعه مهم‌ترین نقش را در نهادینه کردن و پی‌ریزی انسان یا شالوده تقوا را دارا می‌باشد.

دیگر مقوله از تعالیم اقتصادی شکرگذاری است که سبب گشایش روزی است: «وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ» (ابراهیم/۷) و (همچنین به خاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگارتان اعلام داشت: «اگر شکرگزاری کنید، (نعمت خود را) بر شما خواهم افزود؛ و اگر ناسپاسی کنید، مجازاتم شدید است!»

وعده راستین الهی در زیاد کردن نعمت‌ها با شکر تحقق می‌یابد. انسانی که از نعمت‌های الهی سپاس‌گذار است آنها را در مسیر درست به مصرف می‌رساند. شکرگزاری نعمت‌های الهی باعث می‌شود که انسان حضور پر رنگ خدا را در زندگی خود ببیند و از ناامیدی و کفران نعمت به دور باشد. ایروانی در تعریف شکر چنین می‌نویسد: «نتیجه

ترک گناه و انجام عمل صالح از شکر نمود می‌یابد، چرا که شکر به مفهوم گسترده‌اش، به کارگیری نعمت‌ها در مسیر هدف آفرینش آن‌هاست.» (ایروانی، ۱۳۸۸، ۱۵۰)

۲-۴- زنان و قناعت اقتصادی در خانواده

«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا» (اعراف، ۱۸۹) او خدایی است که (همه) شما را از یک فرد آفرید؛ و همسرش را نیز از جنس او قرار داد، تا در کنار او بیاساید.

خداوند متعال خانه را محل سکونت و آرامش زن و مرد قرار داده است و هر یک از زوجین را به آرامش دیگری می‌داند و این رابطه عاطفی توأم با مهر و مهربانی کانونی باصفا برای تعالی زوجین و پرارزش نسل آینده فراهم می‌کند. اسلام در امور اقتصادی خانواده، مرد را موظف به گشاده دستی برای اهل و عیال و خانواده خود کرده است. (ر.ک: مجلسی، ج ۷۸، ۲۳۵، کلینی، ج ۸، ۶۸) و از جانب دیگر به زنان توصیه می‌کند که قناعت پیشه‌کند و از تجمل‌گرایی دوری کنند و بیشتر از توان شوهر از او چیزی نخواهد فاطمه زهرا اسوه‌ی زنان جهان آنگاه که پس از چند روز تنگ دستی، همسرشان حضرت علی علیه السلام از ایشان سوال می‌کنند: که ای فاطمه چرا به من چیزی نگفتی که چیزی در خانه نداریم، پاسخ می‌دهند: «یا ابالحسن انی لاستحیی من الهی ان تکلف نفسک ما لا تقدر علیه»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۳، ۲۱۷) یا ابالحسن، من از پروردگار شرم دارم که از تو بیشتر از توان انتظار داشته باشم.

زن باید اوضاع اقتصاد شوهر را در نظر بگیرد و در خواست خود را بیشتر از توانایی مالی همسر قرار ندهند. در نظر گرفتن موقعیت همسر باعث می‌شود که او نیز در مسائل و پیش آمدهای گوناگون زندگی جانب زوجه خود را نگه دارد؛ استحکام خانواده و آرامش طرفین نتیجه نهایی این تعامل است.

۳-۴- زنان و بهره‌وری مصرف خانواده

خانواده در گذشته یک واحد تولیدی بود که علاوه بر تولید بسیاری از نیازهای خود، بخشی از محصولات خود را برای فروش عرضه می‌کرد و با آن سایر نیازهای خود را تامین می‌کرد. اما با تحول و تغییر خانواده از یک واحد تولیدی به واحد مصرف، می‌توان خانواده را هسته مصرفی جامعه دانست.

قرآن کریم به گونه مستقیم یا غیر مستقیم مصرف را تجویز کرده و در آیات متعدد تمام نعمتها و امکانات هستی را در خدمت بشر می‌داد و تصرف انسان در آن و استفاده وی را جز در مورد خاص مجاز شمرده است. (ر.ک؛ بقره/۱۶؛ انعام/۴۵؛ اعراف/۱۵۷)؛ از سوی دیگر با ترغیب به استفاده از نعمت‌های مباح، تحریم آن را بدعت و تشریع می‌داند. (ر.ک؛ مائده/۱۰۳؛ انعام/۱۳۸ و ۱۴۰؛ یونس/۵۹ و ۶۰) و خودداری از مصرف را سرزنش می‌کند: «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (اعراف، ۳۲)؛ بگو: «چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است؟!» بگو: «اینها در زندگی دنیا، برای کسانی است که

ایمان آورده‌اند؛ (اگر چه دیگران نیز با آنها مشارکت دارند؛ ولی) در قیامت، خالص (برای مؤمنان) خواهد بود.» این گونه آیات (خود) را برای کسانی که آگاهند، شرح می‌دهیم!

قرآن کریم که سعادت حقیقی انسان را در تقرب به خدا می‌داند. همه عوامل و عناصر مرتبط با او را در این راه بسیج می‌کند، مصرف مطلوب را هم مصرف در راه خدا می‌داند و شیوه مصرفی که سبب تقرب انسان به خداوند شود، در نظر دارد. به همین دلیل است که بر اساس قوانین اسلامی همه کار ما باید برای رضای خداوند باشد. اگر در غذا خوردن باید نیت و انگیزه ما نیرو گرفتن برای عبادت خداوند و خدمت به خلق باشد، اگر لباس پوشیدن باید برای افزایش حیا اجتماعی باشد. این تعالیم مصرف بهینه را در پی دارد.

۵- راه‌های بهره‌وری اقتصاد خانواده

در ذیل این مورد به بعضی از اصولی که می‌تواند اقتصاد خانواده را بهینه نمایند، اشاره می‌کنیم؛ ناگفته نماند که زن در این بهینه‌سازی و ساختن زمینه‌های آن نقش اصلی را بر عهده دارد.

۱-۵- حداکثر سازی رفاه و مطلوبیت خانواده

در راستای پیشینه‌سازی رفاه و مطلوبیت خانواده باید به فرامین الهی که برای رسیدن به این هدف تدوین شده است، بپردازیم و مشخص کنیم که خداوند متعال چه چیزی را و چگونه می‌پسندد. برای حداکثرسازی رفاه خانواده در سیره خانواده اهل بیت داریم که نفع شخصی و مطلوبیت فرد به تنهایی مطرح نیست بلکه سهم هر یک از

افراد جامعه در ضرر و منفعت کل جامعه اثرگذار است. ایشار، پشتکار، گذشت، درستی و راستی و دیگر فضایل و ارزش‌های فردی شاکله اجتماع سالم و پرثمر را می‌سازد.

توجه به آثار بخشش و اطعام به مسکین و یتیم و اسیر در ماجرای نذر جهت شفای حسنین علیه السلام راهنمای خوبی برای جامعه اسلامی است. امام علی و فرزندان و فضه خادمه نیز به این نذر عمل کردند. امام علی علیه السلام سه صاع جو برای آن سه شب تهیه کردند. غروب آن روز مسکینی به در خانه آمد و تقاضای طعام کرد. شب دوم و سوم نیز یتیم و اسیر تقاضای غذا کردند و در این سه شب متوالی روزه‌داران درگاه الهی با آب افطار کردند و قوت افطار را در راه خدا به نیازمندان بخشیدند. روز چهارم امام علی علیه السلام به اتفاقی نور چشمان امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله به رسیدند. پیامبر صلی الله علیه و آله از دیدن حال ضعف آنها گریست و جبرئیل آیات زیر را در شان این بزرگواران نازل نمود.

«وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا؛ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا»؛ (انسان/۸-۹) و غذای (خود) را با اینکه به آن علاقه (و نیاز) دارند، به «مسکین» و «یتیم» و «اسیر» می‌دهند! (و می‌گویند:) ما شما را بخاطر خدا اطعام می‌کنیم و هیچ پاداش و سپاسی از شما نمی‌خواهیم!

خانواده‌هایی که در کارهای نیک با یکدیگر همکاری دارند، در حقیقت هر یک در جهت رشد و تعالی دیگری در حال تلاش و کوشش

است و زمینه پیاده‌سازی احکام اسلامی در تمامی ابعاد و در بعد اقتصادی برای آن‌ها فراهم می‌شود.

۲-۵- رعایت اصول اخلاقی، ضامن تامین روزی

ازدواج، خودآرایی، پیوند با خویشاوندان، نیکی به همسایگان، امانت داری، راستگویی و امانت‌داری، همکاری، اتفاق، زکات، نیکی کردن از جمله عواملی هستند؛ که در آیات و روایات تصریح شده است که ضامن روزی است. (ر.ک؛ محمدی ری‌شهری، ج ۲، ۷۲۷-۷۵۷) زنان با برپایی، آموزش و استقرار این اصول اخلاقی می‌توانند ضمانت روزی خانواده خویش را داشته باشند.

فرزندانی که در خانه می‌آموزند که راستگو و امانت‌دار باشند در آینده این خصایص اخلاقی نیکو در تجارت و کسب و کار به کمک آن‌ها خواهد آمد و می‌توانند با دیگران تعامل بهتری داشته باشند، بیشتر اعتماد دیگران را جلب کند و از نظر اقتصادی موفق‌تر باشند.

پیوند با خویشان، نیکی به همسایگان و همکاری در امور خیر علاوه بر تامین نیاز روانی انسان مبنی بر رابطه با دیگران، یارانی آماده خدمت برای روزهای سختی دلگرمی بسیار به همراه دارد.

۳-۵- نقش تغذیه در سلامت خانواده

تغذیه حلال پاک و صحیح می‌تواند در سلامت و بهداشت روحی، روانی و جسمی افراد خانواده بسیار موثر باشد و باعث شود که خانواده بتواند نیروی انسانی سالم، صالح و کارآمد تحویل جامعه بدهد.

لقمه پاک و حلال که تمام خبرها را در خود دارند، سبب تربیت فرزندی می‌شود که ضامن سلامت فردای جامعه اسلامی خواهند بود. همان‌طور که امام علی علیه السلام از نشانه‌های بارز آزادمردان را کسب حلال می‌داند. قال علی علیه السلام: «مِنْ تَوْفِيقِ الْحُرِّ اكْتِسَابُهُ الْمَالِ مِنْ حِلِّهِ» (غرر الحکم و درر الکلم / ۸۲۲)؛ از مایه‌های موفقیت آزاد مرد، این است که مال حلال بدست آورد.

بهداشت و برنامه‌ریزی درست برای تغذیه نیاز به دانش و آموزش دارند. پس عموم افراد بویژه مادران به عنوان مدیران داخلی خانواده باید دانش و اطلاعات کافی درباره نحوه شست‌وشو پخت و پز، ترکیب مناسب غذایی که دارای خواص متفاوت باشند.

رعایت تمام این مسائل و فراهم آوردن آرامش و آسایش افراد خانواده حتما در گرو داشتن مکتب مالی بسیار عالی نیست. بلکه با زندگی ساده و به دور از تجملات نیز می‌توان زندگی سالم و پویا داشته باشیم.

نتیجه گیری

یکی از پایه‌های مهم توسعه دانش و تکنولوژی است بر اساس آیات و روایات زنان و مردان هر دو به فراگیری علم موفق شده‌اند. زنان علاوه بر اینکه به طور مستقیم می‌توانستند در عرصه‌های علمی حضور یابند به عنوان مادر و همسر نیز باید با علم روز آشنا باشند، تا بتوانند در روند توسعه موثر باشند؛ زنان خانه‌داری که از علم و آگاهی کافی برخوردارند می‌توانند نیروی انسانی کارآمدتری را به جامعه تحویل دهند و با فرزندان خود بهتر ارتباط برقرار کنند.

خداوند متعال آزادی و قدرت انتخاب به زنان داده است تا خود فعالیت مورد علاقه خود را انتخاب نمایند. خانه داری با اشتغال در هر دو حالت اگر برنامه‌ریزی درستی انجام بگیرد و مردان در امور خانه همسران خود را یاری دهند می‌توانند روند توسعه را پیش ببرند. در این امر توانایی‌ها، استعدادها و علایق زنان عوامل مهم هستند. در رابطه با آسیب‌های حضور زن در امور اجتماعی اقتصادی باید گفت آنچه که سبب این آسیب‌ها می‌شوند؛ رعایت نشدن اصول و قوانین و اخلاقیات اسلامی است.

نهادینه کردن ارزش‌های اقتصاد اسلامی چون رابطه اقتصاد با تقوا، اخلاق، صله رحم راستگویی، نظافت و پاکیزگی از جمله مسائلی است که زنان با تعلیم فرزندان می‌توانستند جامعه را به سمت جامعه‌ای توسعه‌یافته سوق دهد. زیرا ارزش‌های اسلامی چون تقوا از یک طرف رحمت الهی را بر بندگان نازل می‌کند و از جانب دیگر پیاده شدن اصول ارزشی می‌توانند جامعه‌ای با عدل و درستی را بنیان نهاد. شاید به همین علت باشد که معصومین تاکید بسیار زیادی روی اصولی چون اخلاقی و بهداشت دارند و این مسائل را دروازه‌های دستیابی به اقتصاد توسعه یافته و توانگری معرفی می‌کنند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی
- ۱. ایروانی، جواد، (۱۳۸۸)، الگوی مصرف در آموزه های اسلامی، چ ۱، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۲. _____، (۱۳۵۶)، ده گفتار، قم، صدرا.
- ۳. یوسف بن احمد، حسین بن محمد، (۱۳۴۲)، عیون الحقایق الناظره فی تتمه الحدائق الناظره، مصحح علی بن عقله جزائری، نجف.
- ۴. پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۷۱)، نهج الفصاحه، چ ۲۳، تهران، سازمان انتشارات جاویدان.
- ۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، چ ۲، محقق / مصحح: رجائی، سید مهدی، قم، دار الكتاب الاسلامی.
- ۶. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۳۹۹ق)، وسائل الشیعه، تصحیح و تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، چاپ پنجم، تهران، مکتبه الاسلامیه.
- ۷. خلیلیان اشکذری، محمد جمال، (۱۳۸۱)، فرهنگ اسلامی در توسعه اقتصادی (بررسی سازگاری و ناسازگاری)، چ ۱، مرکز انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام حسین.
- ۸. داودی، سعید، (۱۳۸۲)، زنان در سه پرسش اساسی، چ ۱، قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب.
- ۹. زانس، ولفگانگ، (۱۳۷۷)، نگاهی نوبه مفاهیم توسعه، ترجمه ی فریده فرحی و وحیده بزرگی، چ ۱، تهران، نشرمرکز.
- ۱۰. شیخ صدوق، ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۳)، من لایحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، موسسه النشر الاسلامیه.
- ۱۱. الشیخ المفید، (۱۴۱۳ق)، احکام النساء، چ ۱، لموتر لالفیه الشیخ المفید.
- ۱۲. طاهری نیا، احمد، (۱۳۸۹)، حضور زن در عرصه های اجتماعی، اقتصادی از نگاه آیات و روایات، چاپ اول، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۱۳. طباطبائی، حسین، (۱۳۷۴)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمد باقر موسوی، چ ۳، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۴. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، امالی شیخ طوسی، تحقیق: موسه البعثه، چ ۱، قم، دار الثقافه.
۱۵. فرهنگ، منوچهر، (۱۳۷۱)، فرهنگ بزرگ اقتصادی، تهران، البرز.
۱۶. فضل الله، محمدحسین، (۱۳۸۹)، دنیای زن، ترجمه دفتر پژوهش و نشر سهرودی، چ ۲، تهران، سهرودی.
۱۷. کلینی، محمد یعقوب، (۱۳۷۹)، اصول کافی، چاپ چهارم، قم، اسوه.
۱۸. گرینت، کیت، (۱۳۸۲)، زمینه جامعه شناسی کار ترجمه ی، پرویز صالحی، چ ۱، تهران، مازیار.
۱۹. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، چ ۲، بیروت الوفاء.
۲۰. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۵)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن کریم، چ ۲، ترجمه ی ابوالقاسم حسینی، سازمان چاپ و نشر دار الحدیث.
۲۱. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۸)، نظام حقوقی زن در اسلام، چ ۵۰، قم، صدرا.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، (۱۳۸۷) برگزیده تفسیر نمونه، تهیه و تنظیم علی اکبر بابایی، چ ۳۷ تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۳. مهریزی، مهدی، (۱۳۸۶)، زن و فرهنگ دینی، چ ۱، تهران: هستی نما.
۲۴. نوری الطبرسی، حسین، (۱۴۰۷ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط الوسائل، ج ۱۵، چ ۱، قم: موسسه آل البيت الأحياء التراث.
۲۵. نوری، یحیی، (۱۳۴۷)، حقوق زن در اسلام و جهان، چاپ سوم، تهران، موسسه مطبوعاتی فراهانی.
۲۶. وود، شرمین، (۱۳۶۶)، دیدگاه های نوین جامعه شناسی، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: کیهان.
۲۷. همایونی، علویه، (۱۳۶۹)، شخصیت زن، اصفهان، ناشر مولف.
۲۸. الیزابت ام کینگ، ام آن هیل، (۱۳۷۶) نقش آموزش زنان در توسعه اقتصادی، ترجمه غلامرضا آزاد، چ ۱، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.

